

Vanavond houden we ons bezig met een paar analytische kanttekeningen bij de aanhoudende financieel-economische crisis.
Had deze crisis voorkomen kunnen worden?

Mogelijk, wellicht – als er sprake geweest was van iets meer ‘voortschrijdend inzicht’: als we er blij hadden gegeven te leren van wat zich in de geschiedenis eerder aan crises heeft voorgedaan... Maar ja, Hegel zei het al: ‘de geschiedenis leert ons uiteindelijk alleen dat mensen er niets van willen leren.’

In dat verband is het aardig om te beginnen met een verwijzing naar ons laatste ALFI bulletin in 2008, het jaar dat de tot op vandaag doorlopende crisis doorbrak. Ik schreef daarin een kort stukje onder de titel ‘Kredietcrisis revisited’:

In de tijd dat de in de VS uitgebroken kredietcrisis van 2008 ook in Europa banken en bedrijven aan het wankelen en omvallen bracht, las ik net het eerste deel ‘Van oorlog tot oorlog, 1919-1939’ uit de twaalfdelige reeks van Sir Winston Churchill over De Tweede Wereldoorlog. Daarin troffen me de volgende passages over 1929 (geschreven in 1948, NL vertaling uitg. Tirion, Baarn 1989, pg 31,32):

"Men schreef boeken om te bewijzen dat de economische crisis een verschijnsel was, dat eindelijk door de ontwikkeling van bedrijfsorganisatie en wetenschap beide was overwonnen. ‘Klaarblijkelijk heeft het begrip conjunctuurwisseling, zoals wij dat tot nu toe kenden, voorgoed afgedaan,’ zei de president van de New Yorkse beurs in september. Maar reeds in oktober voer plotseling een hevige storm door Wall Street. (..) De steeds toenemende welvaart van miljoenen Amerikaanse gezinnen was gebaseerd geweest op een gigantisch stelsel van opgeblazen, doch thans plotseling voos gebleken kredieten. Behalve een over het gehele land verspreide speculatie in aandelen, zelfs nog aangemoedigd door de bekendste banken door middel van leningen op gemakkelijke voorwaarden, was ook een uitgebreid afbetalingssysteem voor huizen, meubelen, auto's en talloze soorten huishoudelijke en luxeartikelen ontstaan. Dit alles stortte nu ineen. (..) [Het visioen van rijkdom en comfort voor steeds meer mensen was evenwel niet onzinnig.] Want nooit tevoren, in welke samenleving ook, waren zulke onmetelijke hoeveelheden van alle mogelijke goederen geproduceerd, verdeeld en geruild. De weldaden die de mensen elkaar kunnen bewijzen, wanneer zij hun vlijt en vaardigheid tot een maximum opvoeren, zijn inderdaad onbegrensd. Maar deze prachtige manifestatie werd volkomen vernietigd door een proces van ijdele fantasieën en winstbejag, welke de grote prestatie zelf nog verre voorbijstreefden. De ineenstorting (..) werd gevolgd door onverbidelijke daling der prijzen en als gevolg daarvan productiebeperkingen, die op haar beurt alom werkeloosheid brachten."

Tot zover WC. En ik schreef daar toen als kort commentaartje bij:
1929 – 2008 Vergelijkbare oorzaken – vergelijkbare gevolgen? Pessimisten verwijzen naar de grote risico's als door toenemende overbevolking een schaarste aan water, voedsel, energie-opslag en industriële grondstoffen zal doorbijten, leefomgevingen zullen verslechteren en de vertrouwenscrisis zal verdiepen. Optimisten verwijzen naar de grote creativiteit die onder druk van bedreigende omstandigheden vernieuwende praktijken zal voortbrengen: zij zien geweldige kansen die slechts vermomd zijn als onoplosbare problemen. Realisten volgen kritisch de feitelijke ontwikkelingen, zoals in de periode 1919-1939 Churchill, die zijn boek over deze periode als motto meegaf: "Hoe de Engels-sprekende volken ten gevolge van hun onverstand, zorgeloosheid en goedaardigheid de kwaadwillenden toestonden zich weer te bewapenen." Maar ja, wie zijn ze en waar zijn ze vandaag - die goedaardigen die nauwelijks kwaad kunnen doen, en die kwaadwillenden die weinig goed kunnen doen?

Tot zover die korte schets in het ALFI bulletin van 2008.

Churchill noemt als kernoorzaken van de crisis in 1929: leven op krediet, speculatie (onder meer in aandelen) en 'ijdele fantasie en winstbejag' – deze oorzaken hebben gemeenschappelijk dat ze allemaal een 'spel met geld' zijn. Daarom is het zinvol om straks in te zoomen op het monetaire systeem, het geldsysteem als belangrijk onderdeel van het economische systeem.

Geld, geldtechniek en geldpolitiek maken onderdeel uit van het economische systeem. In dat economische systeem spelen veel variabelen een rol (bv geldhoeveelheid, hoogte van de productie, werkgelegenheid, hoogte van lonen, mate van consumptie, niveau van de prijzen etc). Deze variabelen oefenen ook invloed op elkaar uit – ze interacteren.

Nu zou je je het economische systeem kunnen voorstellen als een systeem met knoppen die deze variabelen regelen en bijstellen - knoppen waaraan alleen maar weloverwogen gedraaid hoeft te worden om het systeem goed te kunnen laten functioneren.

Of je zou je het economische systeem kunnen voorstellen als een zelfregulerend systeem: de variabelen bepalen elkaars waarden min of meer automatisch in feedback-loops en dat leidt min of meer automatisch tot optimale evenwichten.

In de praktijk blijkt de economie echter een hybride systeem te zijn.

Er zijn meerdere macro-actoren die aan macro-economische knoppen draaien. Om een paar voorbeelden te noemen: de overheid draait middels wetgeving aan de knoppen door belastingverhogingen of overheidsbestedingen. De centrale bank draait aan de knoppen door beïnvloeding van de geldhoeveelheid mbv rentepercentages of reserve-eisen aan de banken. Grote internationale bedrijven draaien aan de knoppen door hun bedrijfs-strategie: is die gericht op korte-

termijn-winst of lange-termijn-ontwikkeling, werk scheppen in het thuisland of werk wegwerken naar lage-lonen-landen.

Er zijn echter ook micro-actoren in het economische systeem. Elk van ons is een micro-actor: door aan onze eigen kleine knopjes te draaien, veroorzaken we samen macro-economische effecten. Bijvoorbeeld door onze studie-keuzes: accent op verzorging, dienstverlening, handel of techniek, maar ook door ons consumenten-vertrouwen: geven we het liefst zo snel mogelijk uit, als het even kan op krediet, of sparen we liever eerst voordat we uitgeven, of investeren we liever voor de kortere of langere termijn.

Omdat macro-actoren onderling en macro-actoren en micro-actoren nooit volledig op elkaar afgestemd zijn, kan een economisch systeem zich ook nooit ontwikkelen tot een volledig stabiel systeem. Economische ontwikkelingen zullen altijd schommelingen rond evenwichten vertonen. Soms vertonen die schommelingen grote uitschieters en die uitschieters worden zichtbaar als economische crises.

Daarbij is de vraag niet wat een economisch systeem gegarandeerd stabiel maakt, maar wat een economisch systeem robuust maakt: weerbaar tegen de effecten van crises: die dreigende of zich voordoende grote uitschieters. Dat is de vraag naar goed crisis-management.

Een nog betere vraag is: hoe kun je ontwikkelingen die naar crises leiden, herkennen en zo mogelijk ombuigen. Dat is de vraag naar goede crisis-preventie.

Bij het puzzelen op deze vragen is het goed om te onderscheiden tussen dieper liggende oorzaken van crises en de directe aanleiding(en) tot het doorbreken van crises.

Als dieper liggende oorzaken noemt Keynes krimp van de investeringen, Friedman krimp van het krediet, Kydland & Prescott technologische innovaties, Kalecki politieke regiem-veranderingen, de Austrian school excessieve krediet-toename, George een grote fluctuatie in land-prijzen en Minsky schuld-accumulatie specifiek bij speculanten. Elk daarvan zou tot onderliggende zwakheden leiden die kunnen uitmonden in een crisis.

Uit dit lijstje blijkt al dat het lastig is om bepaalde crisis-oorzaken preventief aan te pakken: hoe zou je technologische innovaties of politieke regiem-veranderingen kunnen (of willen) voorkomen?

Toch zijn er dieper liggende oorzaken die wel degelijk zijn aan te pakken, zoals de oorzaken die de VS senaatscommissie in haar rapport uit 2011 “Wall Street and the Financial Crisis: Anatomy of a Financial Collaps” noemt:

1. zeer riskante leningen door VS financiële instellingen
2. falen van toezichthouders
3. onjuiste verleningen van kredietwaardigheid
4. slechte en risicovolle financiële producten zoals die verkocht werden door bepaalde investeringsbanken

Daarbij speelden ook tegenstrijdige belangen een rol in de verwevenheid van de belangen van politici, toezichthouders, bankiers, raters en economen, die onderling ook nog eens van rol en functie wisselden.

Met als eindconclusie van het rapport: ‘de markt zelf heeft hier gefaald’, wat een interessante gedachte is, gezien de in de VS dominerende aanname dat een ‘vrije markt’ altijd het beste zal uitwerken.

Ik kom later terug op dieper liggende oorzaken van financieel-economische crises die wel degelijk aan te pakken zijn.

Eerst wil ik wat uitgebreider stil staan één genoemde ‘dieper liggende oorzaak’, namelijk technologische innovatie. Een oudere theorie hield zich daar al mee bezig: de theorie van de creatieve destructie (Sombart, Schumpeter).

Simpel weergegeven komt deze theorie hierop neer: een bedrijf(stak) A met een succesvol product kan de markt veroveren en domineren totdat er een ander(e) bedrijf(stak) B komt met een nieuwer en beter product dat op haar beurt de markt veroverd ten koste van bedrijf(stak) A.

Ook al is dat vervelend voor bedrijf(stak) A en haar werknemers (zeker als deze zich niet kunnen omscholen om nog weer betere producten te maken), op de lange duur levert deze ontwikkeling bijna iedereen meer op. Denk maar aan het verschil als je de welvaart en het welzijn van de landbouwers uit het begin van de 19e eeuw vergelijkt met onze welvaart en ons welzijn vandaag.

Het is aardig om in het licht van deze theorie te kijken naar de ontwikkelingen in het monetaire systeem (de financiële markten) en daarbij in te zoomen op de periode vanaf 1970 tot 2010.

Want kenmerken van deze periode zijn een buitenproportionele groei van de financiële industrie (tov de andere sectoren van industrie en dienstverlening) en veel innovaties van financiële instrumenten en financiële producten.

Daarbij kunnen we een paar vragen aan de orde stellen:

- zijn de hier genoemde innovaties echt nieuw?
- wie zijn hier de ‘zwakke schakels’ die destructie verdienen?
- hebben deze innovaties geleid tot meer welvaart en welzijn?
- zo ja, wie hebben daar dan van geprofiteerd?
- zo nee, waarom werd daar niet meer van geprofiteerd door meerderen?

[bespreken overzicht 1970-2010]

We kunnen ons afvragen waarom deze ontwikkelingen zich voor konden doen. Dat raakt aan twee deelgebieden van de filosofie van de economie: de methodologie (bv wat en hoeveel kunnen we verklaren) en de ethiek (bv wat is een rechtvaardige inkomensverdeling).

Aan elke ontwikkeling zitten allerlei aspecten, niet alleen financieel-economische, maar ook biologische, psychologische, historische, juridische, ethische etc. Vaak zal de verwevenheid van deze aspecten een rol spelen bij de verklaring van het (ook financieel-economische) handelen.

Voorbeelden van psycho-sociale aspecten zijn een te groot zelfvertrouwen bij het nemen van grote risico's bij speculaties of juist het te grote gebrek aan vertrouwen bij het een bankrun – beide vormen van gedrag verergeren de problemen.

Een ander voorbeeld van bio-psycho-sociale aspecten is mimetische begeerte ('me too'). Daarvan is sprake als we begeren wat 'rijke anderen' hebben en wat we zelf niet echt nodig hebben, maar wat we wel willen hebben, desnoods ten koste van onszelf (bv door het aangaan van onverantwoordelijk grote schulden) of ten koste van anderen. Zouden de zich verrijkende rijken ('ik stop m'n geld daarin waar geld meer geld kan maken') of de hunkerende armen ('ik ook goedkoop krediet voor mijn consumptie om te hebben wat rijken hebben') zich bewust zijn van hun 'mimetische begeerte' en zich daar ook verantwoordelijk voor voelen?

Hoe het ook zij – onverantwoordelijk gedrag (zeker in het financiële systeem) ondermijnt het vertrouwen en daarmee belangrijke relaties en instituties.

Conclusies en noodzakelijke maatregelen

De pure 'homo economicus' vernietigt de economie.

Door verabsolutering van of reducering tot het economische **aspect** komt het maatschappelijke en economische **leven** in de verdrukking.

Met name in het financiële systeem kan 'creatieve destructie' ontsporen in zelfdestructie, bv als een samenleving extreme rijkdom tolereert die verkregen is door crimineel of onethisch handelen ten koste van de middenklasse.

De jacht op korte termijn aandeelhouders-winst ten koste van de belangen van bedrijven en hun werknemers ondermijnt de lange termijn vitaliteit van deze bedrijven. De jacht op goedkoop krediet als snelweg naar goedkope rijkdom die overmatige schuld schept, samen met rentelasten ten bate van financiële instellingen, ondermijnt op de lange termijn de vitaliteit van landen en het financiële systeem zelf.

De hebzuchtigen zullen proberen hun criminele en onethische handelen al 'spinnend' te wijten aan tragische omstandigheden. Maar waar de 'vrije markt' faalt ten gunste van de hebzuchtigen, moeten de wijzen de balans laten doorslaan ten bate van de middenklasse. En wel geïnspireerd door het idee dat, in termen van de verdeling van rijkdom, een gematigde samenleving met een relatief grote en sterke middenklasse vitaler is en een langere adem heeft.

De vraag voor de nabije toekomst van het monetaire systeem is deze: is er een derde weg uit monetaire crises, als middenweg tussen hoge inflatie enerzijds (als het gevolg van het monetariseren van grote schuld door een overmaat aan kwantitatieve verruiming) en deflatie anderzijds (als gevolg van in gebreke blijvende bedrijven, banken en landen).

Om een middenweg te bewandelen, zullen er maatregelen genomen moeten worden op verschillende niveau's:

door allen:

- het reduceren van overmatige persoonlijke, bedrijfs- en publieke schulden tot houdbare niveau's

door overheden:

- belastingen verhogen, met name voor de 1% grootverdieners die 25% van alle inkomens incasseren
- een hoge belasting invoeren op 'geprivatiseerde winsten' die behaald zijn/worden ten koste van 'gesocialiseerde verliezen'
- het opvangen en ondersteunen van de instortende huizenmarkt (met name voor de middenklasse)

door overheden en financiële instellingen:

- te grote banken ('too big to fail') opsplitsen
- scheiden van spaarbanken en investeringsbanken
- verhoging van kapitaalreserves voor de financiële instellingen met beperking van het hefboomeffect, met name ttv speculatieve luchtbel-ontwikkelingen
- opschonen van met vergiftigde activa besmette boeken van financiële instellingen door herstructurering of tijdelijke nationalisering
- regulering van complexe financiële producten en schaduw bank systemen
- verbetering van het toezicht op grote financiële instellingen, met name wat betreft het nemen van risico's
- wijziging van het perverse beloningssysteem om daarmee ook het nemen van grote risico's ten bate van grotere beloningen te voorkomen
- verbetering van de regels die voorkomen dat er sprake is van tegenstrijdigheid van belangen door de wisselende rollen van de hoofdrolspelers (politici, bankiers, raters en economen)
- verbetering van de bescherming van de spaarders (met name de spaarbedragen van de (beneden-)modale verdieners, geïndexeerd op leeftijd
- verbetering van de regels voor leningen (strikter wb borgstellingen en afbetalingen)

- ontwikkeling van luchtbel-detectie-systemen die systeem-riskante afwijkingen van een gematigde inflatoire groei langs een schommelend evenwicht volgen en controleren

door overheden en bedrijven:

- stimulering van en verschuiving naar groei door innovaties in duurzame technieken

speciaal in de Europese Unie:

- versterking van de integratie en solidariteit, maar alleen met (desnoods) afgedwongen en (in ieder geval) bewezen soliditeit

speciaal in Nederland:

- een gelijktijdige hervorming van de arbeidsmarkt, de huizenmarkt en de zorg

Maar heel weinig van dit soort maatregelen zijn genomen in de jaren na het uitbreken van de crisis in 2008. Wat betekent dat de zwakheden, die ten grondslag lagen aan deze crisis, bepaald nog niet zijn overwonnen. Daarom bedreigen ons nog steeds de gevaren die samenhangen met deze zwakheden.

[tijd over? dan bespreking hoofdlijnen van het boek van S. Roy, Philosophy of Economics. On the Scope of Reason in Economic Inquiry, 1989 omdat dit een bijdrage levert aan de 'machine to think with' bij het puzzelen over economische concepten en theorema's.]